

4 Vzorové ukázky rozboru textu v praxi na ZŠ (Doc. PhDr. Marie Zouharová, Ph.D.)

Obsah kapitoly

Text kapitoly

Studijní cíle

- Charakterizovat pojetí komplexního jazykového rozboru (KJR).
- Seznámit se pojetím komunikační situace v rámci KJR.
- Uvědomit si sounáležitost jednotlivých částí KJR.

Požadované znalosti

- Osvojit si důležitost identifikace komunikační situace a výstavby textu pro jednotlivé části KJR.
- Pochopit význam KJR pro školskou praxi.

Následovně uvedeme ukázky konkrétního rozboru komunikační situace a výstavby textu. Texty jsou primárně určeny pro žáky základní školy. Pojetí rozboru je možné upravit podle ročníku a individuality žáků.

Příklad

Text k rozboru:

Krátce po poledni se loď otřásla prudkým nárazem. Všem bylo jasné, co se stalo. Loď narazila na skálu. Do boku lodi se valila proudem voda. Kapitán rozkázal spustit záchranné čluny. Loď zůstala zaklíněna v podmořské skalní rozsedlině a stála na místě. To dávalo naději, že se nepotopí naráz. Kapitán poslal Robinsona i Xuryho hned do prvního záchranného člunu. Sotva odrazili od korábu, vyzvedla vysoká vlna loďku do výše, převrátila ji a zaplavila celou její posádku. Robinson zoufale plaval ke břehu. Kdykoliv se octl nad vodou, nabral dechu, aby vydržel chvíli, než se převalí další vlna. Byl snad jen nějakých deset metrů od břehu, když ho mocná vlna srazila a vyhodila pak na skálu. Robinson pozbyl vědomí. Úder další vlny jej vzpamatoval ještě včas. Se zbytkem posledních sil přidržel se skaliska. Když vlna opadla, plazil se na vyvýšené místo. Křečovitě se držel skály, aby ho zuřivě bijící vlny nestrhly zpět. Konečně byl již v takové výši, kam vlny stříkaly jen svou pěnu. Tam klesl v mdlobách. Byl zachráněn.

(PLEVA, Josef Věromír *Robinson Crusoe*. Praha: Albatros, 1970, s. 44.)

Rozbor komunikační situace

Časové zařazení:

- 18. století (předpokládáme znalost příběhu Robinsona), slovo *koráb* (*piráti*)
- událost proběhla krátce po poledni (přesné vyjádření v textu)

Místní zařazení:

- děj se odehrává na moři (Tichý oceán), u skalisek, nedaleko břehu (Jižní Amerika)
- skalní rozsedlina (zaklínění lodi)

Osoby:

- autor - popisuje Robinsonův příběh tak, jako by byl sám účastníkem
- Robinson - bývalý student, 18 let, jediný z celé lodi se zachrání
- kapitán - vydává rozkazy na lodi
- Xury - černošský chlapec, Robinsonův přítel
- zbytek posádky

Objekty:

- loď, koráb - jeho zničení, potopení
- záchranný člun - vyvolává pocit bezpečí, ale je přemožen vlnou
- skála - nebezpečí (náraz lodi), naproti tomu poskytuje pomoc (může se přidržet)
- skaliska - výška, kam se vlny nedostaly
- vlna - zuřivě *bijící* (graduje nebezpečí), ale *stříká jen svou pěnu* (zklidnění)
- voda - nebezpečný živel, *valila se proudem* (strach, obava)
- břeh - místo záchrany, útočiště, ale na mocné vlny nestačí

Otázky a úkoly k rozboru komunikační situace:

1. Dokážeš časově zařadit děj? Které zastaralé slovo může pomoci?
2. Kde se děj odehrává? Urči místo co nejpřesněji.
3. Kdo příběh vypráví a jak?
4. Je autor knihy hlavním hrdinou? Vysvětli.
5. Napiš, co všechno víš, nebo co jsi z textu zjistil o hlavním hrdinovi.
6. Kdo se zasloužil o záchranu Robinsona?
7. Které další osoby v ukázce vystupují? Co o nich víš?
8. Jaké protiklady vyjadřují objekty: záchranný člun, vlna, skála, břeh?
9. Řekni, co mohlo předcházet ději uvedenému v ukázce. Co by mohlo následovat.

Rozbor výstavby textu

Ukázku tvoří jeden odstavec z knihy. Můžeme říci, že se jedná o uzavřený celek, kterému lze vymyslet vhodný nadpis, např. *Robinson je zachráněn, Síla vodního živlu, Zkáza lodi* atd.

Analyzovaný text lze rozdělit na více úseků, které spolu souvisejí a navazují na sebe. Autor nejdříve popisuje, kdy a jakým způsobem došlo k nárazu lodi, jejímu ztroskotání a postupné zkáze, a to pomocí vět jednoduchých. Nadějí (*nepotopí se náraz*) střídá zoufalství (vysoká vlna - převrácení lodi - zaplavení posádky), dále popisuje reakce účastníků zkázy (pokyny kapitána).

V další části se autor soustředí na zápas Robinsona s vodním živlem. Jde o nejnapínavější pasáž úryvku. Děj graduje, náznaky záchrany (*byl jen nějakých deset metrů od moře*) vystřídá beznaděj (*mocná vlna ho srazila, pozbyl vědomí*).

Věty na konci odstavce vyjadřují Robinsonovo odhodlání bojovat o svůj život a snahu zachránit se za každou cenu (*se zbytkem posledních sil, křečovitě se držel, plazil se*). Vyvrcholením je věta poslední (věta holá - důraz).

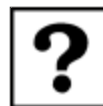
Konektory:

- lexikální - to, ji když, jej, ho
- gramatické - shoda přísudku s podmětem (octl, nabral, vydržel)

Orientátory:

- časové - krátce, náraz, hned, sotva, kdykoliv, pak, ještě, včas, chvíli atd.
- místní - kam, tam
- prostorové - vyjadřovány především podstatnými jmény na skály, do boku, v rozsedlině, do člunu, ke břehu, nad vodou, od moře, od korábu

Otázky a úkoly k rozboru výstavby textu:

- Kolika odstavci je ukázka tvořena? Rozděl ji do několika částí.
- Vymysli pro ukázku vhodný název.
- Je ukázka ukončená?
- Vyhledej nejnapínavější pasáž úryvku, ve které děj graduje.
- Kterými výrazy je vyjádřeno Robinsonovo odhodlání bojovat o svůj život?
- Jaký význam má v ukázce vložení budoucího času - nepotopí se?
- Vyhledej v textu synonymní výrazy.
- Vypiš výrazy (orientátory), kterými je v textu vyjádřen čas a prostor.
- Využij poznatků o bouři na moři z ukázky a napiš reportáž, zprávu, SMS.
- Napiš básničku o Robinsonovi.
- Zdramatizuj příběh.
- Nakresli události popisované v ukázce.
- Ztvární děj pomocí hudby.

Příklad

Ukázku z knihy **O. Pavla** je vhodné využít především v 8. třídě v hodině literární výchovy k završení tématu Druhá světová válka v literatuře.

Po návratu z koncentráku si naši užívali. Chodili tančit do barů Belvedere, Barbarina. Víno teklo proudem, jako by si chtěli vynahradit léta strádání, bídy a ponižování. Chodíval k nám tenkrát Arnošt Lustig, studoval a flámoval s mým bráškou Jirkou. Lustig nejraději tančil s naší maminkou, tančival skvěle, jako když se vánek vznáší nad parketami, a maminka s ním tančila moc ráda, protože můj tatínek dupal a funěl při tanci jako slon. Maminka byla krasavice a Lustig byl do ní tak trošku zamilován. Jednou pro ni přišel hezký světlovlasý pán a tatínek kývl, že maminka s ním může jít na parket. A ten pán se jí začal dvořit a v půli tance jí řekl: "Jste tak krásná," a oči na ní mohl nechat. Maminka se usmála, kterou ženu by to nepotěšilo. A pak ten hezký pán dodal: "Jenom by mě zajímalo, co máte s tím židem?" "Tři děti," řekla maminka, dotančila a sedla si zase vedle tatínka.

(SOUKAL, Josef. *Čítanka pro 9. ročník ZŠ*. Praha: SPN, 1996, s. 173. ISBN 80-85937-28-X.)

Rozbor komunikační situace

Časové zařazení:

- děj se odehrává po 2. sv. válce, rok 1945, po návratu z koncentráku (nemůžeme určit přesněji - tenkrát)
- večer (taneční zábava, bar)

Místní zařazení:

- jeden z barů - Belvedere nebo Barbarina (nejde o přímé vyjádření místa)
- nepřímo je zmíněn domov autora příběhu (*chodíval k nám*)

Osoby:

- autor - čerpá ze vzpomínek na dětství, rodiče a bratry, není přímým účastníkem děje
- naši - maminka s tatínkem
- maminka - společenská, ráda se bavila, výborná tanečnice, krasavice, přitahovala muže;
- tatínek - neuměl tančit (*dupal a funěl jako slon*), tolerantní, židovského původu
- Jirka - starší bratr O. Pavla, spolužák a kamarád A. Lustiga, rád se bavil, chodil do společnosti (*flámoval*)
- Arnošt Lustig - skvělý tanečník, obdivovatel maminky (*byl do ní tak trošku zamilován*)
- hezký světlovlasý pán - tančil s maminkou, dvořil se jí, zřejmě Němec, který neměl rád židy (*co máte s tím židem?*)

Objekty:

- bary - vyhledávání zábavy po válce
- víno - vynahrazovalo léta strádání, ponižování a bídy, užívané ve velkém množství (*víno teklo proudem*), nadsázka, nikdo se neomezoval

Otázky a úkoly k rozboru komunikační situace:

1. Kdo příběh vypráví a jak? Jakých jazykových prostředků užívá?
2. Ve které době se příběh odehrává? Urči přesněji časové údaje.
3. Které výrazy dobu charakterizují?
4. V jakém prostředí děj probíhá?
5. Které postavy jsou v ukázce zmiňovány? Co všechno se o nich dovídáš?
6. Pokus se z textu zjistit co nejvíc o cizím pánovi (kdo to byl, jeho vztah k dalším postavám, jeho vlastnosti).
7. Jaký vztah měla maminka k tatínkovi? Vysvětli.
8. Je ukáзка dějově uzavřena nebo se může situace vyvíjet?

Rozbor výstavby textu

Ukázku tvoří jeden odstavec, jehož součástí jsou přímá řeč a věty uvozovací psané na samostatných řádcích. Text můžeme rozdělit do tří úseků. V prvních dvou větách jsme uvedeni do situace a doby, ve které se příběh odehrává (doba po skončení 2. sv. války - po návratu z koncentráku). Jde o obecné informace.

Následuje druhý úsek, ve kterém se dovídáme, co se v tomto období odehrávalo v rodině autora příběhu, jak si dobu užívali jeho blízcí, se kterými nás postupně seznamuje a zlehka nastiňuje jejich vlastnosti, vztahy a postoje.

Ve třetí části nás autor uvádí do děje. Představujeme si situaci večer v baru, objevuje se cizí osoba - dochází k nejnapínavějšímu úseku celé ukázky. Konflikt způsobují pozůstatky z druhé světové války - vztahy mezi lidmi: nenávisť k židům, k jiným lidským rasám - „*co máte s tím židem?*“ Klidné maminčino řešení situace ukázku završuje. Po ní nemusí už nic následovat, je nám jasné, na co chtěl autor v textu poukázat.

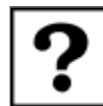
Konektory:

- lexikální - tenkrát, jednou, pro ni, jí, a pak
- gramatické - přičestí minulé (užívali, teklo, chodíval, tančila, funěl atd.)
- opakovanost děje je vyjádřena násobeným slovesy (chodíval, tančival atd.)
- přítomný čas vložený do přímé řeči (jste krásná), zpestření, oživení

Orientátory:

- časové - po návratu, léta strádání, chodíval, tenkrát, a pak atd.
- prostorové - do barů, k nám, na parket, vedle tatínka atd.

Otázky a úkoly k rozboru výstavby textu:

1. Kolik odstavců tvoří ukáзка? Vysvětli.
2. Rozděľ úryvek do několika částí a napiš v bodech.
3. Jde v textu o uzavřený celek? Proč?
4. Ve které části přechází autor příběhu z vyprávění o obecných věcech k vyprávění dějovému?
5. Který úsek se ti zdá nejnapínavější? Proč?

Příklad

Text k rozboru:

Běta se nedala vyvést z rovnováhy a v rozvlácném výkladu pokračovala. Myslela po celou tu dobu na Heidi dnem i

nocí, jak by ji co nejlíp umístila. Pomohla jí náhoda. Její panstvo má ve Frankfurtu bohaté příbuzné, kterým patří nejkrásnější dům ve městě. Mají jedinou holčičku, ale je to chudinka. Musí celý den sedět v židli na kolečkách. Je ochrnutá. A pro tohle děvčátko hledají kamarádku, která by ji bavila a rozptylovala. Nějaké dítě zcela prosté a přirozené, ne žádnou fikanou holku, jakých je v městských ulicích dost a dost. Běta si vzpomněla na Heidi a hned o ní promluvila se slečnou Majerovou, která má v tom nádherném domě slovo. Slečna byla nadšená! Heidi! Nezkažené dítě z hor! Takové právě hledala. Běta jí slíbila, že Heidi přivede. A proto je tu. Jen ať strýc Konrád uváží, jaké štěstí na Heidi čeká.

(SPYRIOVÁ, Johanna. *Heidi děvčátko z hor*. Praha: Albatros, 1989, s. 52.)

Rozbor komunikační situace

Časové zařazení:

- 20. století (předpokládáme znalost knihy *Heidi děvčátko z hor*), spojení *židle na kolečkách* (předchůdce ortopedického vozíku), *panstvo* - rozdělení společnosti na pány a poddané
- Kdy přesně událost proběhla, nevíme, pouze po přečtení celé kapitoly z knihy se dozvíme, že se děj odehrává po obědě.
- Běta se vrací ve svých myšlenkách do minulosti.

Místní zařazení:

- Děj se odehrává ve švýcarských Alpách, v malé chaloupce děda Konráda. Předpokládáme znalost knihy, může pomoci informace, že Heidi je „*nezkažené dítě z hor*“
- Z textu není zřejmé, zda se děj odehrává uvnitř chalupy nebo v její blízkosti.

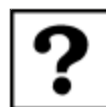
Osoby:

- vypravěč - autor textu
- Heidi - malé šestileté, prosté a přirozené děvčátko, sirotek
- Běta - Heidina teta, mladá slečna, slouží u bohaté rodiny ve Frankfurtu
- panstvo - bohatá rodina z Frankfurtu, u které Běta slouží
- Klára - Heidi by se měla stát její společnicí
- slečna Majerová - Klářina chůva
- strýc Konrád - starší pán, mrzutý samotář, Heidin dědeček
- fikaná holka - městské děvče

Objekty:

- dům - nejkrásnější dům ve Frankfurtu, Běta tam chce poslat Heidi
- židle na kolečkách - výraz pro současný ortopedický vozík, slečna Klára je na něj upoutána, protože nemůže chodit

Otázky a úkoly k rozboru komunikační situace:

1. Můžeme časově zařadit děj? Které skutečnosti ti mohou pomoci?
2. Kde se děj pravděpodobně odehrává?
3. Má příběh vypravěče?
4. Které postavy se zde objevují? Dokážeš říci, kdo je hlavním hrdinou?
5. Jak by mohl příběh pokračovat? Jak to dopadne s Heidi?
6. Dokážeš říci, proč holčička z ukázky musí sedět na židli na kolečkách? Odhadneš, co se jí mohlo stát?
7. Znáš i jiná postižení, která mohou člověka postihnout? Máš nějakého kamaráda s postižením? Pomáháš mu?
8. Jak si představuješ nádherný dům?
9. Jak to asi vypadá v horách?
10. Vysvětli význam slovního spojení „*nezkažené dítě z hor*“.

Rozbor výstavby textu

Ukázku tvoří jeden odstavec z knihy. Je zřejmé, že textu předcházela část Bětina výkladu, a tak příběh není zcela uzavřený. Autor popisuje, jak se Běta vrátila do hor, aby odvedla malou Heidi do Frankfurtu k bohaté rodině. Heidi by měla dělat společníci ochrnuté dívce Kláře. Krátkými jednoduchými větami dává autor důraz na důležitost sdělení (*Pomohla jí náhoda. Je ochrnutá. A proto je tu. Takové právě hledala.*). Popřípadě přidává na dramatickosti (*Slečna byla nadšená! Heidi! Nezkažené dítě z hor!*). Souvětí používá autor k popisu událostí.

Konektory:

Lexikální - *tu, jí, to, ní, v tom, takové, a proto*

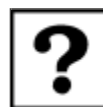
Gramatické - shoda podmětu s přísudkem (*myslela, umístila, pomohla, patří, mají...*)

Orientátory:

Časové - *po celou tu dobu, dnem i nocí, celý den*

Místní - *ve Frankfurtu, v městských ulicích, tu*

Otázky a úkoly k rozboru výstavby textu:

1. Kolika odstavci je ukázka tvořena? Šel by text rozdělit jinak?
2. Vymysli pro ukázku vhodný název.
3. Je ukázka ucelená?
4. Vysvětli, jaký význam má v textu slovo „rozvláčném“?
5. Ve které části je děj graduje?